

Danijela Milošević¹

Departman za pedagogiju, Filozofski fakultet,
Univerzitet u Nišu, Niš, Srbija

Dijana Milošević

Departman za sociologiju, Filozofski fakultet,
Univerzitet u Nišu, Niš, Srbija Primičen: 13.08.2023.

Prihvāćen: 23.11.2023.

UDC: 316.624:004.738-057.874

DOI: 10.19090/ps.2023.2.149-165

Originalni naučni rad

ELEKTRONSKO NASILJE NA DRUŠTVENIM MREŽAMA IZ PERSPEKTIVE UČENIKA SREDNJIH ŠKOLA²

Apstrakt

Digitalni mediji, kao jedni od ključnih agenasa socijalizacije, pružili su mnogo-brojne mogućnosti, ali i doprineli povećanoj bezbednosnoj opasnosti adolescenata u virtuelnom okruženju. Usled sve veće upotrebe društvenih mreža dolazi do češće pojave elektronskog nasilja među adolescentima, što se na različite načine manifestuje na njihov život ostavljajući socijalne, fizičke, psihološke i druge posledice. U fokusu ovog rada je ispitivanje zastupljenosti i učestalosti elektronskog nasilja među učenicima srednjih škola, kao i njihove preporuke o načinima preventivnog delovanja u rešavanju problema elektronskog nasilja. Istraživanjem je obuhvaćeno 245 srednjoškolaca iz predela Jugoistočne Srbije. Rezultati pokazuju visoku učestalost provođenja vremena na društvenim mrežama, povezanost broja provedenih sati na društvenim mrežama sa doživljavanjem ili činjenjem oblika elektronskog nasilja među vršnjacima i veću zastupljenost uloge žrtve od nasilnika. Kvalitativni nalazi obuhvataju različite predloge srednjoškolaca za rešavanje problema elektronskog nasilja, koji su svrstani u okviru osam kategorija (porodično vaspitanje, edukacija u školi, pomoć stručnih lica i drugih aktera, veće angažovanje države i kompanija u zaštiti bezbednosti dece i mladih na internetu, briga o mentalnom zdravlju i dr). Pored navedenog, autori svoj doprinos daju iznošenjem potencijalnih rešenja u redukciji elektronskog nasilja na društvenim mrežama, koja uključuju međusobnu saradnju svih agenasa vaspitno-obrazovne delatnosti.

Ključne reči: društvene mreže, elektronsko nasilje, prevencija elektronskog nasilja, učenici srednje škole.

¹ danijela.milosevic@filfak.ni.ac.rs

² Ovo istraživanje podržalo je Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije (Ugovor br. 451-03-47/2023-01/ 200165).

Uvod

Razvitak i dostupnost tehnoloških dostignuća doprineli su rastu učestalosti upotrebe digitalnih medija kod adolescenata. U prilog sve češćoj upotrebi tehnologije govore podaci Republičkog zavoda za statistiku, koji ukazuju na to da preko 74% ljudi poseduje nalog na društvenim mrežama, a čak 76.6% srednjoškolaca slobodno vreme provodi na istim (Kovačević, Šutić, i Rajčević, 2021). Za pripadnike Z generacije društvene mreže predstavljaju najvažniji izvor informacija i medijskih sadržaja koji u poređenju sa ostalim konvencionalnim medijima imaju primat (Bair et al, 2012). Do ekspanzije društvenih mreža došlo je zbog dostupnosti njihovih funkcija (postavljanje fotografija i video zapisa...), a rezultati istraživanja projekta *Deca Evrope na internetu* potvrđuju da čak 90% srednjoškolaca svakodnevno pristupa društvenim mrežama (Kuzmanović i sar, 2019).

Iako su neka istraživanja (Weinstein et al, 2021; Griffith et al, 2018; O’Keeffe et al, 2011) pokazala benefite korišćenja društvenih mreža po adolescente, sve više je onih (Daniels et al., 2021; Göldag, 2020; Jevtić, 2020; Altundağ, 2016) koji ukazuju na posledice usled njihovog prekomerenog korišćenja. Kao jedan od najvećih problema sa kojima se adolescenti suočavaju na društvenim mrežama je upravo digitalno ili elektronsko nasilje. Dok su neke definicije uopštene i uključuju sve oblike uznemiravanja korišćenjem digitalnih tehnologija, druge akcenat stavljaju na specifične oblike elektronskog nasilja (Filipović & Vojnić, 2019). Shodno tome, Popadić i Kuzmanović (2016:20) digitalno ili elektronsko nasilje definišu kao „korišćenje mobilnog telefona, računara, video kamera i sličnih elektronskih uređaja da bi se neko namerno uplašio, uvredio, ponizio ili na neki drugi način povredio”. Drugi autori (Smith et al, 2006) elektronsko nasilje definišu kao agresivnu i namernu radnju putem koje pojedinac ili grupa koristi elektronske oblike kontakta, a koja ostaje konstantna tokom vremena sa žrtvom koja se ne može lako odbraniti.

Uzimajući u obzir opšte definicije, moguće je identifikovati različite načine manifestovanja elektronskog nasilja. Dinić i saradnici (2021: 75-79) navode sledeće najčešće oblike elektronskog nasilja: 1) postavljanje uznemirujućih, uvredljivih ili pretećih sadržaja; 2) postavljanje istih sadržaja preko društvenih mreža u različitim onlajn grupama, mejling listama, čet-sobama i forumima, preko platformi za deljenje video-sadržaja (npr. jutjub), onlajn video-igara, sajtova i blogova, bilo privatno ili javno; 3) ignorisanje, isključivanje iz grupa na socijalnim mrežama; 4) neprimereno komentarisanje tuđih slika, objava i sl; 5) „veselo šamaranje”, „šaljivo šamaranje” ili snimanje udaranja je pojava kada jedna ili više osoba napada žrtvu u cilju snimanja napada, obično telefonom; 6) nedozvoljeno saopštavanje ili auting (engl. outing) odnosi se na neodobreno javno pokazivanje, postavljanje ili prosleđivanje tuđih privatnih informacija i tajni ili slika osobama kojima one nisu namenjene; 7) podsticanje mržnje po različitim osnovama, kao što je, na primer, govor mržnje; 8) potpaljivanje ili flejming predstavlja onlajn verbalno prepucavanje, diskreditovanje osoba sa dru-

gačijim mišljenjem, najčešće na forumima u onlajn diskusijama i čet-sobama, ali se može prebaciti i na privatnu elektronsku komunikaciju; 9) trolovanje je slično flejmingu – odnosi se na zakuvavanje onlajn diskusije i diskreditovanje osoba sa određenim mišljenjem; 10) različiti načini lažnog predstavljanja u cilju nanošenja štete drugome; 11) ogovaranje, klevetanje, objavljivanje lažnih optužbi ili glasina o drugoj osobi s ciljem da se uništi njena reputacija ili prijateljstva; 12) promena ili krađa lozinki, slanje virusa; 13) digitalno uhođenje ili proganjanje odnosi se na korišćenje elektronske komunikacije u cilju proganjanja druge osobe kroz repetitivnu uznemiravajuću i preteću elektronsku komunikaciju; 14) uznemiravanje telefonskim pozivima, koje podrazumeva da se preko telefona žrtve izlažu uvredama, ponižavanju, zadirivanju, pretnjama; i 15) seksting predstavlja postavljanje, slanje ili prosleđivanje sadržaja sa eksplicitnom, seksualnom konotacijom.

Bez obzira na to putem kojih digitalnih uređaja se vrši neki od ovih oblika elektronskog nasilja, ono može biti aktivno (učenici vrše nasilje nad drugima), pasivno (učenike tolerišu drugi) ili u položaju svedoka takvog ponašanja. Adolescenti se mogu naći u ulozi nasilnika, nasilnika-žrtve i žrtve nasilja (Kuzmanović i sar, 2016). Učestalost uznemirenosti digitalnim nasiljem kod učenika srednjih škola u Srbiji kreće se u rasponu od 16 do 66%, a učestalost vršenja nasilja od 6 do 33%. Rezultati istraživanja ukazuju da 11.6% učenika se svrstava u grupu nasilnika, 16% u grupu žrtve, 26.6% u grupu nasilnika-žrtve i 45.8% u grupu neuključenih u nasilje (Dinić, 2022). Bilo da je reč o vrsti ili oblicima nasilja, ili statusu koji adolescent doživljava na društvenim mrežama, posledice mogu biti višestruke (fizičke, socijalne, emocionalne i psihičke), te je i sve veća potreba za preventivnim delovanjem u okviru porodičnog, školskog i šireg društvenog konteksta.

Ispitivanjem zastupljenosti i učestalosti (iz ugla žrtve i nasilnika) elektronskog nasilja u radu se teži saznanju koliko su srednjoškolci izloženi potencijalnim rizicima i opasnostima na društvenim mrežama. Doprinos ovog rada se ogleda u davanju preporuka od strane učenika, ali i autora o rešavanju problema elektronskog nasilja.

Metodologija istraživanja

Cilj i zadaci istraživanja

Istraživanjem se nastojalo utvrditi učestalost i zastupljenost elektronskog nasilja među učenicima srednjih škola, kao i njihove preporuke o načinima preventivnog delovanja u suzbijanju elektronskog nasilja. Predviđeni su sledeći istraživački zadaci: 1) ispitati učestalost upotrebe društvenih mreža i provođenja vremena na društvenim mrežama kod učenika srednjih škola; 2) utvrditi vrste mreža koje učenici srednjih škola najčešće upotrebljavaju; 3) utvrditi učestalost nasilja iz perspektive žrtve i nasilnika; 4) ispitati povezanost oblika elektronskog nasilja i učestalosti provođenja vremena na društvenim mrežama; i 5) utvrditi preporuke srednjoškolaca za rešavanje problema elektronskog nasilja.

Uzorak istraživanja

Uzorak istraživanja činilo je 245 učenika srednjih škola iz Jugoistočne Srbije. Od ukupnog uzorka, 132 (53.9%) ispitanika pohađa gimnaziju, a 113 (46.1%) srednju stručnu školu. U odnosu na pol učestvovao je 91 (37.1 %) učenik i 154 (62.9 %) učenica. Uzorak je prilično ujednačen kada je reč o godini školovanja, pri čemu 57 ispitanika (23.3%) pohađa prvu godinu, 52 (21.2%) drugu, 69 (28.2%) treću i 67 (27.3%) ispitanika četvrtu godinu. Primenjeno je prigodno uzorkovanje, a ispitanicima je putem informativnog pristanka garantovana anonimnost podataka.

Metode, tehnike i instrumenti

U istraživanju je korišćena deskriptivna metoda, a dobijeni podaci su prikupljeni anketiranjem i skaliranjem. Anketiranjem su ispitane ključne dimenzije istraživanog problema: učestalost korišćenja društvenih mreža, vremenski period boravka na društvenim mrežama i vrste društvenih mreža koje srednjoškolci najčešće koriste. Po uzoru na listu oblika elektronskog nasilja (Dinić i sar., 2021:75-79), a uz primenu tehnike skaliranje konstruisan je instrument od 40 ajtema, kojim se utvrđivala učestalost oblika elektronskog nasilja iz perspektive žrtve (20 ajtema) i nasilnika (20 ajtema). Reč je o petostepenoj skali u okviru koje su ispitanici odgovore davali biranjem jedne od ponuđenih opcija: 1 – nikad, 2 – retko, 3 – ni retko ni često, 4 – često i 5 – uvek. Relijabilnost skale je na visokom nivou, što pokazuje vrednost koeficijenta Chronbach's alpha koji iznosi .910. U istraživanju je ispitanicima postavljeno i pitanje otvorenog tipa, radi utvrđivanja mogućih preporuka za rešavanje problema elektronskog nasilja.

Obrada podataka

Kvantitativni podaci dobijeni istraživanjem analizirani su putem statističkog programa SPSS 20. Prikaz distribucije odgovora (učestalost javljanja svake kategorije) podrazumeva apsolutnu i relativnu frekvenciju. Za utvrđivanje povezanosti među promenljivim korišćen je Pirsonov koeficijent korelacije. Pouzdanost instrumenta ispitana je Krombah α koeficijentom. Kvalitativna analiza sadržaja primenjena je u analizi odgovora ispitanika na pitanje otvorenog tipa. Analizom izvornih podataka odgovori ispitanika razvrstani su prema svom sadržaju u odgovarajuće kategorije, koje su formirane induktivnim putem.

Rezultati istraživanja

Učestalost upotrebe društvenih mreža kod srednjoškolaca utvrđena je izračunavanjem procenata, a dobijeni rezultati prikazani su u Tabeli 1.

Tabela 1

Učestalost upotrebe društvenih mreža kod učenika srednjih škola

	N	%
Retko	12	4.9
Ni retko ni često	29	11.8
Često	107	43.7
Uvek	97	39.6
Ukupno	245	100.0

Iz priložene tabele može se videti da dok 43% srednjoškolaca često i 39.6% uvek koristi društvene mreže, svega 4.9% to retko čini.

U Tabeli 2 prikazani su rezultati učestalosti provođenja vremena srednjoškolaca na društvenim mrežama.

Tabela 2

Učestalost provođenja vremena na društvenim mrežama kod učenika srednjih škola

	N	%
Manje od jednog sata	9	3.7
Jedan do dva sata	40	16.3
Tri do četiri sata	38	15.5
Pet do šest sati	66	26.9
Sedam do osam sati	52	21.2
Devet do deset sati	25	10.2
Više od 10 sati	15	6.1
Ukupno	245	100.0

Rezultati u Tabeli 2 pokazuju da srednjoškolci najčešće provode (26.9%) pet do šest i sedam do osam sati (21.2%) na društvenim mrežama. Sa druge strane, najmanje je onih srednjoškolaca koji društvene mreže koriste manje od jednog sata (3.7%), što ukazuje na visok nivo provođenja vremena na društvenim mrežama.

U svrhu saznavanja upotrebe raznovrsnosti društvenih mreža, učenici su naveli društvene mreže koje najčešće koriste, a podaci su predstavljani u Tabeli 3.

Tabela 3

Vrsta mreže koje učenici srednjih škola najčešće upotrebljavaju

	N	%
Facebook	62	37.3
YouTube	145	87.3
WhatsApp	105	63.3
Messenger	50	30.1
Viber	127	76.5
Instagram	163	98.2
Twitter	25	15.1
Snapchat	128	77.1
TikTok	113	68.1
Reddit	2	.82
Discord	2	.82

U odnosu na vrstu mreže, srednjoškolci najčešće koriste Instagram (98.2%), YouTube (87.3%), Snapchat (77.1%) i Viber (76.5%), a među sve popularnijim mrežama su i TikTok (68.1%) i WhatsApp (63.3%). Rezultati sugerišu i pad nekih ranije popularnih mreža, kao što je Facebook (37.3%), ali i pojavu novijih društvenih mreža kao što su Reddit (.82%) i Discord (.82%).

Tabela 4

Učestalost nasilja iz perspektive žrtve i nasilnika

	Koliko puta si doživeo/la elektronsko nasilje u posljednja tri meseca?		Koliko puta si u posljednja tri meseca bio nasilan/na prema drugima na društvenim mrežama?	
	N	%	N	%
nijednom	121	49.4	189	77.1
jednom do dva puta	54	22.0	22	9.0
tri do četiri puta	36	14.7	11	4.5
pet i više puta	21	8.6	12	4.9
svakodnevno	13	5.3	11	4.5
Ukupno	245	100.0	245	100.0

Na osnovu Tabele 4 može se izvesti zaključak da je više od polovine srednjoškolaca koji doživljavaju nasilje, pri čemu je najviše onih koji su ovakvo iskustvo doživeli jednom do dva puta (22.0%) i tri do četiri puta (14.7%). Sa druge strane, 9.0% srednjoškolaca bili su jednom do dva puta nasilni prema drugima putem društvenih mreža. Ima i onih koji svakodnevno doživljavaju nasilje (5.3%), ali i isto tako su i nasilni prema svojim vršnjacima (4.5%). Generalno gledano, 50.6% srednjoškolaca su bili žrtve nasilja, a 22.9% je onih koji su nasilje vršili nad svojim vršnjacima.

Za utvrđivanje povezanosti oblika elektronskog nasilja (posmatrano u odnosu na ulogu žrtva/nasilnik) i učestalosti provođenja vremena na društvenim mrežama primenjena je korelacija, a rezultati Pirsonovog koeficijenta prikazani su u narednoj tabeli.

Tabela 5

Korelacije oblika elektronskog nasilja i učestalosti provođenja vremena na društvenim mrežama

Oblici elektronskog nasilja	Učestalost provođenja vremena na društvenim mrežama	
Žrtva	<i>r</i>	.252**
	<i>p</i>	.000
Nasilnik	<i>r</i>	.280**
	<i>p</i>	.000

** - statistički značajno na nivou .01

Statistički značajne pozitivne korelacije, slabog intenziteta, na nivou .01 zabeležene su između oblika elektronskog nasilja koje srednjoškolci doživljavaju od drugih ili vrše nad drugima i učestalosti provođenja vremena na društvenim mrežama (Tabela 5). Rezultati ukazuju da se sa povećanjem provedenog vremena na društvenim mrežama učestalije ispoljavaju i različiti oblici nasilja. Isto tako i sa povećanjem vremena na društvenim mrežama veća je izloženost srednjoškolaca oblicima elektronskog nasilja.

U Tabeli 6 su predložili srednjoškolaca za rešavanje problema elektronskog nasilja. Odgovori srednjoškolaca su izvorno preneseni (citirani) i svrstani u okviru osam kategorija: 1) porodično vaspitanje, 2) edukacija u školi, 3) pomoć stručnih lica i drugih aktera, 4) veće angažovanje države i kompanija u zaštiti bezbednosti dece i mladih na internetu, 5) uvođenje sankcija onima koji vrše elektronsko nasilje, 6) zabrana korišćenja društvenih mreža deci i mlađim adolescentima, 7) podsticanje lične odgovornosti kod korisnika društvenih mreža, i 8) briga o mentalnom zdravlju.

Tabela 6

Preporuke srednjoškolaca za rešavanje problema elektronskog nasilja

Kategorije	Odgovori srednjoškolaca
Porodično vaspitanje	<ul style="list-style-type: none"> – „Širenje svesti kod dece od strane roditelja, stalna komunikacija.” – „Smatram da na adolescente u velikoj količini utiču roditelji pogrešnim vaspitavanjem deteta, ignorišući potrebe deteta, zanemariavajući razgovore sa decom i promene u ponašanju. Mislim da bi bilo manje elektronskog nasilja ako bi se više razgovaralo sa decom. Mogli bi da prepoznaju elektronsko nasilje i spreče ga bez većih posledica. Mislim da bi imali više hrabrosti da prijave elektronsko nasilje i, ako se već desilo elektronsko nasilje, zatraže pomoć u prevazilaženju trauma.” – „Trebalo da se probudi svest roditeljima i da više paze i proveravaju kakve stvari deca gledaju, podržavaju i šeruju po društvenim mrežama.” – „Najbolji način za rešavanje ovog problema jeste, da, ako su deca u pitanju i maloletna, njihovi roditelji imaju uvid u to šta njihova deca gledaju i sa kime se dopisuju. Boljim vaspitavanjem dece, bez bilo kakvog nasilja.” – „Mislim da svaki vid nasilja potiče iz kuće, takođe osoba koja potencira nasilje je verovatno i sama bila žrtva nasilja ili je lično nezadovoljna sobom pa se na neki način vredenjem drugih oseća bolje. Ne znam konkretno rešenje za ovaj problem, ali mislim da bi trebalo o ovome više da se priča sa mladima, da roditelji dece koji sve više koriste društvene mreže prate sadržaj koji njihova deca prate i proveravaju njihovu aktivnost na internetu.”
Edukacija u školi	<ul style="list-style-type: none"> – „Trebalo osloboditi adolescente da pričaju o elektronskom nasilju kao i svakoj drugoj vrsti nasilja putem radionica i diskusija u školi. I obavezno i nastavnici da se uključe.” – „Edukacijama u školi. Mislim i da bi bilo dobro da se čuje i mišljenje osoba koje su pretrpele nasilje. Možda bismo tada svi drugačije reagovali na društvenim mrežama.” – „Širenjem svesti adolescentima o elektronskom nasilju i mogućim posledicama. Mislim da nedovoljno znamo o tome šta je elektronsko nasilje, gde da prijavimo, kome da se obratimo. Tako da pre svega određene radionice po školama ili predavanja gde bi adolescenti malo više čuli o tome.” – „Tako što bi više moglo da se priča o elektronskom nasilju i da se u svakoj školi uvede elektronsko obrazovanje gde će se deca upoznati sa tim vidom nasilja.” – „Bilo bi lepo da se organizuju časovi u vezi društvenih mreža gde bi se preispitala informisanost o nasilju na društvenim mrežama kod adolescenata, gde bi deca usvojila nova znanja o nasilju na društvenim mrežama. Možda bi se problem rešio uvođenjem edukacije o elektronskom nasilju u školski nastavni plan i program.”
Pomoć stručnih lica i drugih aktera	<ul style="list-style-type: none"> – „Adekvatan razgovor sa pedagogom ili psihologim škole.” – „Postojeći problem treba da se reši uz pomoć nekog razgovora sa ljudima koji mogu da nam pomognu (psiholog, roditelji...).” – „Pričao bih sa roditeljima i stručnim licima u školi, a i sa bliskim prijateljima.” – „Prijavio bih problem roditeljima, razrednom starešini i psihologu i pedagogu škole.” – „Prijavila bih razrednom ili policiji.”

<p>Veće angažovanje države i kompanija u zaštiti bezbednosti dece i mladih na internetu</p>	<ul style="list-style-type: none"> - „Trebalo bi uključiti državne službe u nadgledanje materijala na društvenim mrežama, kao i na internetu uopšte i sankcionisati te koji su odgovorni za nedolično ponašanje, i treba uvesti neki pravilnik koji će određivati pravila ponašanja na društvenim mrežama i samom internetu.” - „Da bi se rešio ovaj problem potrebno je da se na globalnom nivou širi svest o načinima prevencije elektronskog nasilja.” - „Na društvenim mrežama treba imati više monitoringa, ne sme se postavljati sadržaj neprimerene sadržine. Kreatori društvenih mreža i ljudi po tim kompanijama zajedno sa državom treba da naprave veću bezbednost za današnju omladinu.” - „Treba uvesti neke zakone kojima bi se zaštitila deca i mladi.”
<p>Uvođenje sankcija onima koji vrše elektronsko nasilje</p>	<ul style="list-style-type: none"> - „Zabranom korišćenja internet platformi osobama koje imaju lošu reputaciju ili neku vrstu prijava. Gašenjem profila onoga ko preti i omalovažava druge. Sprečavanje te osobe da koristi društvene mreže.” - „Uvela bih neke kazne i zabrane pojedincima koji se ne ponašaju primereno i koji vrše nasilje nad drugima na društvenim mrežama.” - Svakog ko šalje neprijatne poruke bi trebalo prijaviti i njemu ugasiti profil na društvenim mrežama, automatsko gašenje profila koji dele neprikladan ili sumnjiv sadržaj.” - „Ograničen broj reči koji može da se piše drugim ljudima ispod videa, slika, generalno objava koje postavljaju. Što se tiče slika i poruka da se svaka prijava kazni velikom novčanom sumom.” - „Uvođenjem određene društveno socijalne diskriminacije osobe koja učestvuje u elektronskom nasilju. Npr. gašenje njenog/njegovog naloga i zabrana da se ta osoba prijavi ponovo na toj platformi na kojoj je na neki način izvršila elektronsko nasilje.”
<p>Zabrana korišćenja društvenih mreža deci i mladim adolescentima</p>	<ul style="list-style-type: none"> - „Sada deca mnogo ranije počinju da prave profile na društvenim mrežama i mislim da njima ne treba dozvoljavati, jer se oni tako najviše od svih izlažu i postaju žrtve nasilja.” - „Ne dozvoljavati pristup mladima od 16 godina.” - „Da se smanji korišćenje društvenih mreža za decu koja su u osnovnoj školi. Oni su najviše izloženi nasilju.” - „Mladima ne bih dozvolila pristup društvenim mrežama.” - „Da mlada deca ne koriste društvene mreže, jer mislim da su oni ti koji vrše nasilje ili ga doživljavaju. Oni jednostavno ne shvataju ozbiljnost svega što rade i onda to dovodi do posledica.”
<p>Podsticanje lične odgovornosti kod korisnika društvenih mreža</p>	<ul style="list-style-type: none"> - „Svakako treba voditi računa koga imamo na društvenim mrežama i sa kojim osobama smo u kontaktu preko istih. Činjenica je da elektronsko nasilje u savremenom svetu, gde su mreže jako popularne i zastupljene, postoji. Zato je na nama da ih oprezno koristimo.” - „Povećati opreznost i razmišljanje pre svakog učinjenog koraka na internetu i društvenim mrežama. Ja na primer kad bi mi neko uputio loš komentar ili bilo koji vid nasilja na društvenim mrežama, prijavila bih profil, kao što i sada radim.”

	<ul style="list-style-type: none"> – „Ne treba slati drugima svoje privatne fotografije (nikad ne znaš kad će neko da te izda), jer uvek treba poći od toga da mi ne delimo nešto što mogu drugi da iskoriste.” – „Mislim da je najbolje ignorisati ili blokirati bilo kakve preteće poruke i ne uplitati se u bilo kakve rasprave sa osobama koje nam prete. Takođe, moramo voditi računa ko nas sve prati da ne bi došlo do takvih stvari.” – „Ali naravno adolescenti kao mladi i tehnološki donekle obrazovani ljudi bi trebalo da paze sa kim se dopisuju na društvenim mrežama. Prihvatati ljude samo koje poznaješ, jer i do nas je da li ćemo da smanjimo šanse da budemo predmet nasilja.”
<p>Briga o mentalnom zdravlju</p>	<ul style="list-style-type: none"> – „Ne znam, ali je meni hitno potrebna pomoć.” – „Proširiti svest o elektronskom nasilju i koliko je to bitno za mentalno zdravlje, ne samo adolescenata već i tinejdžera, mlađe dece...” – „S obzirom da su društvene mreže postale neizostavan deo našeg života mislim da je jedini način za iskorenjivanje nasilja edukacija mladih i kad to kažem mislim pre svega na to kako da se psihički izbore sa onim što doživljavaju na društvenim mrežama.”

Na osnovu datih predloga (prikazanih u Tabeli 6) može se izvesti konkluzija da rešavanje problema elektronskog nasilja srednjoškolci percipiraju iz više uglova, a navedene preporuke iziskuju angažovanje aktera na više nivoa. Kao ključne agense u prevenciji elektronskog nasilja srednjoškolci vide: porodicu, školu, državu, privatni sektor (kompanije) i sebe kao individue i direktne korisnike društvenih mreža.

Porodično vaspitanje srednjoškolci ističu kao primarno u rešavanju problema elektronskog nasilja. U tom procesu primat daju vaspitnoj ulozi roditelja, pri čemu ističu važnost međusobnog poverenja i pružanja podrške i pomoći deci u slučaju pojave elektronskog nasilja. Učenici naglašavaju da je odgovornost roditelja u praćenju dečijeg ponašanja u virtuelnom okruženju i uspostavljanju kontrole nad provođenjem njihovog slobodnog vremena na društvenim mrežama. Srednjoškolci roditelje vide i kao odgovorne za činjenje nasilja nad drugima, smatrajući da su takav obrazac ponašanja usvojili u porodičnom okruženju.

Sa druge strane, srednjoškolci smatraju da školska zajednica ima jednako važnu ulogu u rešavanju problema elektronskog nasilja. Prema njihovim odgovorima može se zaključiti da bi takav pristup iziskivao realizaciju radionica, diskusija i drugih iskustveno-edukativnih aktivnosti koje bi za cilj imale informisanje i sticanje znanja učenika o problemu, načinima reagovanja i prijavi elektronskog nasilja. Nastavnika vide kao ključnog agensa od koga se očekuje da participira u navedenim aktivnostima. Primetno je i to da njihova rešenja idu u prilog kurikularnim promenama, te predlažu implementaciju nastavnog predmeta putem kojeg bi se učenici digitalno i medijski opismenjivali i ujedno smanjili rizike za pojavu elektronskog nasilja. Rešenje vide i u traženju podrške od strane roditelja, razrednih starešina, pedagoga, psihologa, prijatelja i policije i to onda kada se suoče sa opasnostima koje vrebaju u virtuelnom okruženju.

Učešće države i kompanija vide u preuzimanju društveno odgovornog ponašanja primenom praćenja, prevencije, ali i korektivnog delovanja u slučaju pojave elektronskog nasilja. Srednjoškolci predlažu nove pravilnike i zakone kojima bi se regulisali kodeksi ponašanja na internetu, povećala bezbednost dece i mladih, ali i sankcionisali „nasilnici“. Sem predloženog, srednjoškolci sugerišu i da društvene mreže nisu mesto za decu i mlađe adolescente, te tvrde da im pristup prema istima treba zabraniti.

Srednjoškolci smatraju da je i njihovo angažovanje jednako važno u otklanjanju opasnosti koje vrebaju na društvenim mrežama. Naglašavaju važnost lične odgovornosti koju tumače kao povećanu opreznost prilikom dopisivanja i slanja sadržaja drugima, ignorisanje i blokiranje onih koji krše internet bonton ili ih uznemiravaju i reagovanje u slučaju bilo kog vida uznemiravanja. Sa aspekta onih koji su predmet nasilja u virtuelnom okruženju, predlažu se i rešenja koja uključuju veću brigu o sebi putem negovanja mentalnog zdravlja.

Generalno gledano, rezultati sugerišu da rešenje ove problematike srednjoškolci vide u delovanju na makro, mezo i mikro nivou, a kako bi se redukovao problem elektronskog nasilja ovakvi pristupi nesumnjivo iziskuju međusobnu i kontinuiranu saradnju.

Diskusija

Rezultati ovog istraživanja potvrđuju polaznu pretpostavku o visokoj učestalosti upotrebe društvenih mreža. Istraživanjem je utvrđeno da najveći procenat srednjoškolaca provodi čak pet do šest sati na društvenim mrežama, što je u odnosu na ranija istraživanja primetan porast (Kuzmanović i sar, 2019; Popadić i Kuzmanovic, 2016). Sa druge strane, istraživanje koje su sprovedeli Dinić i saradnici (2021) pokazalo je da je prosečno vreme koje adolescenti provode na društvenim mrežama takođe pet sati. Imajući u vidu da adolescenti usled prekomernog provođenja vremena na društvenim mrežama mogu postati netolerantni, svadljivi, mogu se povlačiti i izgubiti neke realne društvene kontakte u svakodnevnom životu, važno je ukazati na mogućnost pojave psihičkih, emocionalnih i socijalnih posledica u njihovom ponašanju (Popadić i Kuzmanovic, 2016). Istraživanje sprovedeno u Španiji pokazalo je da profili ličnosti adolescenata koji prekomereno upotrebljavaju društvene mreže karakteriše neurotičnost, impulsivnost, niži porodični i akademski status i nizak nivo emocionalne regulacije (Malo-Cerrato & Viñas-Poch, 2018). Date činjenice ukazuju na moguće negativne efekte prekomerne upotrebe društvenih mreža kod srednjoškolaca i pozivaju na odgovornost sve agense socijalizacije, koji svojim delanjem mogu uticati na smanjenje prevalencije upotrebe društvenih mreža kod adolescenata.

Drugi rezultat dobijen istraživanjem ukazuje na to da srednjoškolci preferiraju tri vrste mreža: Instagram (98.2%), YouTube (87.3%) i Snapchat (77.1%), a među popularnijim mrežama su i TikTok (68.1%) i WhatsApp (63.3%). Odgovori pokazuju i manju zainteresovanost srednjoškolaca za korišćenje društvene mreže Facebook

(37.3%), ali i pojavu novih kao što su Reddit (.82%) i Discord (.82%). Istraživanje sprovedeno 2021. godine potvrđuje neke od dobijenih rezultata. Nalazi pokazuju da su najpopularnije društvene mreže: Instagram, Facebook, YouTube, Snapchat i TikTok (Dinić i sar, 2021). S obzirom na to da se digitalno okruženje neprestano razvija, kod adolescenata se javlja veće interesovanje za nove digitalne platforme. Novije društvene mreže imaju funkcije koje su zanimljivije od ranijih, te je samim tim veća i zainteresovanost adolescenata za njihovu upotrebu.

Kada je reč o doživljavanju nasilja od strane vršnjaka, utvrđeno je da su u poslednja tri meseca više od polovine (50.6%) srednjoškolaca bili žrtve nasilja. Sa druge strane, rezultati ukazuju i da je manje od četvrtine (22.9%) srednjoškolaca nasilje vršilo nad svojim vršnjacima. U poslednja tri meseca najveći procenat srednjoškolaca elektronsko nasilje je doživelo jednom do dva puta (22.0 %), a 9.0% njih bilo je nasilno prema drugima. Generalno gledano, rezultati sugerišu da su srednjoškolci više u ulozi žrtve, nego nasilnika, što potvrđuje i istraživanje novijeg datuma (Dinić, 2022). Ovakvi rezultati ne čude, jer su ispitanici veoma često skloni tome da daju društveno poželjne odgovore. U poređenju sa ranijim istraživanjima (Popović Ćitić, Đurić, i Cvetković, 2011; UNICEF, 2017; Kuzmanović i sar, 2019) sprovedenim u Srbiji primetna je ekspanzija elektronskog nasilja. Dok neki rezultati istraživanja (Popović Ćitić, Đurić, i Cvetković, 2011) pokazuju da 10% ispitanika izjavljuje da je bilo nasilno prema svojim vršnjacima, kao i to da je 20% ispitanika smatralo sebe žrtvama elektronskog nasilja, drugim istraživanjem (Kuzmanović i sar, 2019) je utvrđeno da je procenat onih koji su doživeli digitalno nasilje 48%, a ispoljili prema drugima 17%. Međutim, istraživanje koje su sproveli Dinić i saradnici (2021) pokazalo je da je 82% učenika doživelo barem jedan oblik digitalnog nasilja u prethodnih godinu dana i oko 72% učenika je izvršilo barem jedan oblik digitalnog nasilja. Posebno su značajna istraživanja čiji rezultati pokazuju specifičnosti ponašanja žrtvi i nasilnika u virtuelnom okruženju, te se u slučaju onih koji vrše nasilje nad drugima pokazalo da imaju niži nivo kontrole ponašanja, veću manipulativnost i sklonost proaktivnoj agresiji i manjak kajanja, dok su srednjoškolci u ulozi žrtve pokazivali više simptoma anksioznosti i depresije od grupe adolescenata neuključenih u elektronsko nasilje (Sontag et al., 2011).

Istraživanjem je potvrđena i pozitivna korelacija oblika elektronskog nasilja i provedenih sati na društvenim mrežama. Rezultati dokazuju da se sa povećanjem provedenog vremena na društvenim mrežama učestalije ispoljavaju i različiti oblici nasilja. Isto tako i sa povećanjem vremena na društvenim mrežama veća je izloženost srednjoškolaca oblicima elektronskog nasilja. Drugim istraživanjem je takođe dokazano da su srednjoškolci koji prekomerno koriste društvene mreže češće ispoljavali rizična ponašanja na internetu (Dinić, 2021). Dobijeni rezultati upućuju na potrebu za poboljšanjem samoefikasnosti srednjoškolaca, naročito onih koji su predmet nasilja. Naučena bespomoćnost prisutna kod žrtvi doprinosi nemogućnosti reagovanja na pojavu bilo kog oblika nasilja. Sa druge strane, nalazi istraživanja autora Modeckog i saradnika (Modecki et al, 2013) potvrđuju da je unapređivanje samopoštovanja jedna

od psihosocijalnih osobina koju je potrebno negovati kod srednjoškolaca. Naime, njihova studija je pokazala da su srednjoškolci sa niskim samopoštovanjem bili skloniji ka doživljavanju ili činjenju nasilja u virtuelnom okruženju. Iz svega navedenog proizilazi i potreba za razvijanjem strategija suočavanja sa problemom kao što je elektronsko nasilje kod adolescenata, radi neutralisanja ili eliminisanja neprijatnih doživljaja u virtuelnom okruženju i adekvatnog reagovanja adolescenata u slučaju pojave istog.

Shodno visokoj učestalosti korišćenja društvenih mreža i izloženosti i ispoljavanju elektronskog nasilja na istim, uviđa se potreba za preventivnim delovanjem u rešavanju problema elektronskog nasilja. Imajući u vidu ozbiljnost datog problema, jedan od najvažnijih rezultata su i preporuke srednjoškolaca za potencijalno rešavanje problema elektronskog nasilja. Kvalitativni rezultati pokazuju da srednjoškolci rešenje vide u: unapređivanju porodičnog vaspitanja, edukaciji u školi, pomoći od stručnih lica i drugih aktera, većem angažovanju države i kompanija u zaštiti bezbednosti dece i mladih na internetu, uvođenju sankcija onima koji vrše elektronsko nasilje, zabrani korišćenja društvenih mreža deci i mlađim adolescentima, podsticanju lične odgovornosti kod korisnika društvenih mreža i njihovoj većoj brizi o mentalnom zdravlju. Dakle, srednjoškolci prepoznaju doprinos različitih aktera u rešavanju problema elektronskog nasilja. Međutim, ne prepoznaju važnost uloge medija, kao distributera virtuelnih sadržaja i njenih korisnika u medijskom prostoru. Razlog može biti u nepoverenju u medije ili neuviđanju njihovog značaja u rešavanju problema elektronskog nasilja. Navedene preporuke srednjoškolaca mogu biti deo implementacije preventivnih programa koji bi se realizovali u školama. Kao dobar primer prakse mogu poslužiti programi koji su se pokazali efikasnim u rešavanju problema elektronskog nasilja. Među takvima su: Con-Red program (smanjenje učešća dece i adolescenata u elektronskom nasilju, smanjenje prekomerne upotrebe interneta i rizika od zavisnosti i promena percepcije učenika o kontroli nad ličnim podacima objavljenim na društvenim mrežama) (Ortega, Del Rey, & Casas, 2012), KiVa program (povećanje opšteg blagostanja u školi, smanjenje anksioznosti, depresije i sajber maltretiranja i razvijanja empatije prema žrtvama nasilja) (Capurso et al., 2017) i „Medienhelden“ program prevencije (smanjenje elektronskog nasilja i nivoa agresivnosti, povećava socijalno-emocionalne kompetencije, nivo samopouzdanja i dugoročno deluje na ponašanje adolescenata) (Schultze-Krumbholz et al., 2012). Implementacijom ovakvih programa bili bi uključeni svi učesnici vaspitno-obrazovnog procesa, ali i šira okolina. Time bi se pružio višestruki doprinos u smanjenju elektronskog nasilja, a naročito u razvijanju socio-emocionalnih kompetencija i prosocijalnog ponašanja srednjoškolaca.

Zaključak

Iako je poslednjih decenija u Srbiji postignut određen napredak u pogledu digitalne politike, rezultati ukazuju da ga je potrebno pospešiti shodno novonastalim promenama. Istraživanjem je utvrđeno da srednjoškolci učestalo upotrebljavaju dru-

štvene mreže i da na istim provode veliki broj sati. Shodno tome, potvrđeno je da se sa povećanjem vremena provedenih na društvenim mrežama povećava i mogućnost doživljavanja i/ili činjenja oblika elektronskog nasilja među vršnjacima. Među srednjoškolcima se primećuju i preferencije ka novijim i opadanje interesovanja za ranije popularnim društvenim mrežama, kao i to da su na društvenim mrežama češće uložili žrtve, nego nasilnika. Sa druge strane, kvalitativni nalazi u vidu preporuka srednjoškolača za rešavanje problema elektronskog nasilja potvrđuju neophodnost međusektorske, međuregionalne i međunarodne saradnje u sveobuhvatnom rešavanju i prevenciji ovog problema.

Potencijalna rešenja koja proizilaze iz dobijenih nalaza mogu biti: unapređivanje kvaliteta provođenja vremena na društvenim mrežama, kontinuirano profesionalno usavršavanje stručnjaka (nastavnika, pedagoga, psihologa i sociologa) za rad sa srednjoškolcima koji su žrtve ili nasilnici i podučavanje roditelja, nastavnika i učenika digitalnim veštinama. Unapređivanje vaspitne uloge škole je od presudnog značaja, pri čemu bi sadržajno-strukturne promene doprinele unapređivanju međusobnog odnosa učenika, njihovih socijalnih kompetencija, prosocijalnog ponašanja, a samim tim i sveukupne pedagoške klime u školi (Jevtić & Milošević, 2022). Preporučuje se i učešće mladih u kreiranju digitalnih politika, te prvi korak može biti jačanje njihovih kapaciteta za aktivno rešavanja problema u školskom okruženju (Jevtić, Đorić, & Milošević, 2019). S obzirom na to da se očekuje ekspanzija onlajn platformi i aplikacija, potrebna je i veća uključenost medija i civilnih društava u osmišljavanje strategija za očuvanje etičkih standarda i povećanju bezbednosti srednjoškolača u virtuelnom okruženju.

Da bi se sagledali svi konteksti i omogućila veća podrška mladima u korišćenju digitalnih medija, za naredna istraživanja predlaže se holistički pristup u proučavanju elektronskog nasilja.

ELECTRONIC VIOLENCE ON SOCIAL NETWORKS FROM THE PERSPECTIVE OF SECONDARY SCHOOL PUPILS

Abstract

Digital media, as one of the key agents of socialization, provided numerous opportunities but also contributed to the increased security risk of adolescents in the virtual environment. Due to the increasing use of social networks, there is a more frequent occurrence of electronic violence among adolescents, which manifests itself in different ways in their lives, leaving social, physical, psychological, and other consequences. This paper focuses on examining the representation and frequency of electronic violence among high school students and providing recommendations for preventive actions to address this issue. The research included 245 high school stu-

dents from South-eastern Serbia. The results show a high frequency of spending time on social networks, the association of the number of hours spent on social networks with experiencing or perpetrating a form of electronic violence among peers, and a greater representation of the role of the victim than the bully. Qualitative findings include various proposals by high school students for solving the problem of electronic violence, which are classified within eight categories (family upbringing, education at school, the help of professionals and other actors, greater involvement of the state and companies in protecting the safety of children and young people on the Internet, care of mental health, etc.). In addition to the above, the authors make their contribution by presenting potential solutions for the reduction of electronic violence on social networks, which include the cooperation of all agents of educational activities.

Keywords: social networks, electronic violence, prevention of electronic violence, high school students.

Literatura

- Altundağ, Y. (2016). The relationship between problematic internet use and cyberbullying among high school students. *Online Journal of Technology Addiction & Cyberbullying*, 3(1), 27–43.
- Bair, C. E., Kelly, N. R., Serdar, K. L., & Mazzeo, S. E. (2012). Does the Internet function like magazines? An exploration of image-focused media, eating pathology, and body dissatisfaction. *Eating Behaviors*, 13(4), 398–401. <https://doi.org/10.1016/j.eatbeh.2012.06.003>
- Capurso, S., Paradžik, Lj., & Čale Mratović, M. (2017). Cyberbullying among children and adolescents- an overview of epidemiological studies and effective preventive programs. *Kriminologija & socijalna integracija*, 25(1), 127–137. <https://doi.org/10.31299/ksi.25.1.5>
- Daniels, M., Sharma, M., & Batra, K. (2021). Social media and substance use among adolescents: implications for research. *Journal of Alcohol & Drug Education*, 65(1), 9-21.
- Dinić, B. (2022). *Digitalno nasilje*. Filozofski fakultet u Novom Sadu.
- Dinić, B., Petrović, J., Zotović Kostić, M., Mihić, V., i Milovanović, I. (2021). *Vodič za prevenciju rizične upotrebe društvenih mreža kod adolescenata*. Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet.
- Filipović, A. M., & Vojnić, S. (2019). Internet as a new space for perpetrating violence and its security challenges. *Kultura polisa*, 16(39), 263-273.
- Göldag, B. (2020). the relationship between the digital game dependence and violence tendency levels of high school students. *International Education Studies*, 13(8), 118–129. <https://doi.org/10.5539/ies.v13n8p118>

- Griffith, S. F., Hanson, K., Rolon-Arroyo, B., & Arnold, D. H. (2018). Promoting achievement in low-income preschoolers in the united states with educational apps. *Journal of Children and Media*, 13, 328–344. <https://doi.org/10.1080/17482798.2019.1613246>
- Jevtić, B., & Milošević, D. (2022). Identifying the dimensions of the school climate from the perspective of primary school students. *TEME*, 3, 677-692. <https://doi.org/10.22190/TEME210210036J>
- Jevtić, B., Đorić, G., & Milošević, D. (2019). Developing social competencies of pupils through workshops in physical education classes. *Facta Universitatis, Series: Physical Education and Sport*, 17(2), 259-275. <https://doi.org/10.22190/FUPES190314025J>
- Jevtić, R. B. (2020). Digital violence and the role of different factors in its prevention and sanction in Serbia. *Zbornik radova Pedagoškog fakulteta, Užice*, 22, 195–212. <https://doi.org/10.5937/ZRPFU2022195J>
- Kovačević, M., Šutić, V., i Rajčević, U. (2018). *Upotreba informaciono-komunikacionih tehnologija u Republici Srbiji, 2021*. Republički zavod za statistiku. <http://bitly.ws/Ravo>
- Kuzmanović, D., Lajović, B., Grujić, S., i Medenica G. (2016). *Digitalno nasilje – prevencija i reagovanje*. Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.
- Kuzmanović, D., Pavlović, Z., Popadić, D., i Milošević, T. (2019). *Korišćenje interneta i digitalne tehnologije kod dece i mladih u Srbiji: rezultati istraživanja Deca Evrope na internetu*. Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu.
- Malo-Cerrato, S., Martín-Perpiñá, M., & Viñas-Poch, F. (2018). Excessive use of social networks: psychosocial profile of Spanish adolescents. *Media Education Research Journal*, 26, 101-109. <https://doi.org/10.3916/C56-2018-10>
- Modecki, K. L., Barber, B. L., & Vernon, L. (2013). Mapping developmental precursors of cyberaggression: Trajectories of risk predict perpetration and victimization. *Journal of Youth and Adolescence*, 42(5), 651–661. doi:10.1007/s10964-012-9887-z.
- O’Keeffe, G. S., & Clarke-Pearson, K. (2011). The impact of social media on children, adolescents, and families. *Pediatrics*, 127(4), 800–804. <https://doi.org/10.1542/peds.2011-0054>
- Ortega, R., Del Rey, R., & Casas, J. A. (2012). The ConRed program, an evidence-based practice. *Scientific Journal of Media Education*, 39(2), 1-19.
- Popović-Čitić, B., Djurić, S., & Cvetković, V. (2011). The prevalence of cyberbullying among adolescents: a case study of middle schools in Serbia. *School Psychology International*, 32, 412–424. <https://doi.org/10.1177/0143034311401700>
- Schultze-Krumholz, A., Wolfer, R., Zagorscak, P., & Scheithauer, H. (2012). Stakeholders’ perception of the cyberbullying prevention program „Medienhelden“. *Bullying and cyberbullying: The Interface between Science and Practice*. October, Vienna.

- Smith, P., Mahdavi, J., Carvalho, M., & Tippett, N. (2006). *An investigation into cyberbullying, its forms, awareness and impact, and the relationship between age and gender in cyberbullying*. <http://bitly.ws/RyhW>
- Sontag, L. M., Clemans, K. H., Graber, J. A., & Lyndon, S. T. (2011). Traditional and cyber aggressors and victims: A comparison of psychosocial characteristics. *Journal of Youth and Adolescence*, 40, 392–404. <https://doi.org/10.1007/s10964-010-9575-9>
- UNICEF (2017). *Istraživanje o nivou svesti roditelja o rizicima od zloupotreba dece na internetu*. UNICEF. <http://bitly.ws/RygR>
- Weinstein, E., Kleiman, E. M., Franz, P. J., Joyce, V. W., Nash, C. C., Buonopane, R. J., & Nock, M. K. (2021). Positive and negative uses of social media among adolescents hospitalized for suicidal behaviour. *Journal of Adolescence*, 87, 63–73. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2020.12.003>